Мовчан Д.А, здобувач
Науковий керівник: Шведова Г.Л.,
Кандидат юридичних наук, доцент
Державного торговельно-економічного університету

ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ ТА ІНШИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Емоційний стан особи може мати істотне значення для кримінально-правової оцінки її поведінки. Особливої уваги потребує розмежування стану сильного душевного хвилювання та інших емоційних станів, оскільки помилкове визначення його змісту може впливати на правильність кваліфікації кримінального правопорушення. Актуальність цієї проблеми зумовлена, зокрема, тим, що Кримінальний кодекс України використовує поняття «стан сильного душевного хвилювання», але не містить його загального законодавчого визначення.

Складність полягає не лише у відсутності такого визначення, а й у неоднозначності наукових підходів до розуміння цього стану та його співвідношення з фізіологічним афектом, стресом та іншими емоційними реакціями. Водночас психологічна характеристика переживань особи не завжди дає однозначну відповідь на питання про їх кримінально-правове значення. Це зумовлює необхідність визначення ознак, за якими можна відмежувати юридично значущий стан сильного душевного хвилювання від інших емоційних станів.

Метою дослідження є з'ясування проблем розмежування стану сильного душевного хвилювання та інших емоційних станів шляхом аналізу наукових підходів, положень кримінального законодавства України та судової практики.

Зміст поняття сильного душевного хвилювання залишається дискусійним у кримінально-правовій науці. Однією з причин цього є відсутність єдиного підходу до його співвідношення з фізіологічним афектом та іншими емоційними станами, які можуть впливати на свідомість і поведінку людини.

У науковій літературі простежуються два основні підходи до розуміння цього співвідношення. Прихильники першого фактично ототожнюють сильне душевне хвилювання з фізіологічним афектом, наголошуючи на інтенсивності емоційного переживання, його короткочасності та послабленні самоконтролю. Натомість інший підхід ґрунтується на тому, що сильне душевне хвилювання є ширшим поняттям. Зокрема, М. В. Костицький розглядав його як стан дезорганізації психічної діяльності, за якого особа зберігає розуміння ситуації, але значною мірою втрачає контроль над власними діями. Ф. С. Сафуанов також звертав увагу на існування емоційних станів, які не мають усіх ознак афекту, проте можуть істотно впливати на свідомість і поведінку особи [2, с. 33].

Окреме значення має розмежування психологічного та кримінально-правового змісту відповідних понять. Як зазначає М. М. Коченов, психологічне поняття афекту за обсягом не збігається з юридичним поняттям сильного душевного хвилювання, що раптово виникло. Афект може бути спричинений різними обставинами, тоді як кримінально-правова оцінка залежить також від передбачених законом умов його виникнення. Тому встановлення певного психологічного стану саме по собі не вирішує питання про наявність ознак відповідного складу кримінального правопорушення [2, с. 32].

Розбіжність між наведеними підходами виявляє основну складність досліджуваної проблеми: надмірно вузьке тлумачення може звести сильне душевне хвилювання лише до фізіологічного афекту, тоді як надто широке створює ризик віднесення до нього будь-яких інтенсивних емоційних реакцій. Самі по собі гнів, страх, образа чи стрес не є достатньою підставою для визнання стану юридично значущим. Для розмежування таких станів необхідно з'ясувати, які саме ознаки мають значення для кримінально-правової оцінки та як вони співвідносяться з умовами, установленими законом, зокрема у статтях 116 і 123 Кримінального кодексу України [6].

Розмежування стану сильного душевного хвилювання та інших емоційних станів потребує комплексної оцінки психологічних характеристик переживань особи й юридичних умов, за яких цей стан набуває кримінально-правового значення. Як зазначає О. М. Короленко, у науковій літературі немає єдиного підходу до визначення змісту цього поняття: одні дослідники ототожнюють його з фізіологічним афектом, тоді як інші розглядають як ширше поняття, що охоплює й інші емоційні стани, які істотно впливають на здатність особи контролювати власну поведінку [1, с. 66]. У зв'язку із цим для розмежування відповідних станів необхідно враховувати їхній вплив на поведінку особи, обставини виникнення та передбачені кримінальним законом умови.

Одним із ключових критеріїв є **ступінь впливу емоційного стану на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними**. Сам факт переживання гніву, страху, образи або іншої сильної емоції не свідчить автоматично про наявність сильного душевного хвилювання в кримінально-правовому розумінні. Необхідно встановити, чи мав відповідний стан істотний вплив на свідомо-вольову регуляцію поведінки особи саме під час учинення діяння. При цьому сильне душевне хвилювання не можна автоматично ототожнювати виключно з фізіологічним афектом, а відсутність ознак останнього сама по собі не вирішує питання про наявність юридично значущого емоційного стану [3; 4].

Другим критерієм є **причинний зв'язок між поведінкою потерпілого та виникненням сильного душевного хвилювання**. Зокрема, статті 116 і 123 Кримінального кодексу України передбачають відповідальність за умисне вбивство та умисне тяжке тілесне ушкодження відповідно, вчинені в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок визначених законом обставин, пов'язаних із поведінкою потерпілого. Тому необхідно встановити не лише факт конфлікту чи протиправної поведінки потерпілого, а й причинний зв'язок між відповідними обставинами, емоційним станом особи та вчиненим діянням. Самої наявності конфлікту або тривалих негативних взаємин для застосування зазначених статей недостатньо.

Третім критерієм є **раптовість виникнення сильного душевного хвилювання**. Її оцінювання не повинно обмежуватися тривалістю конфлікту або періоду емоційного напруження. За умов систематичного знущання чи тривалого психотравмувального впливу емоційне напруження може поступово накопичуватися, а його розрядка - відбутися раптово. Такий механізм у психології пов'язують, зокрема, з кумулятивним афектом. Отже, необхідно з'ясувати, чи виник стан сильного душевного хвилювання раптово в контексті вчинення діяння та чи вплинув він на здатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними. Саме по собі тривале накопичення негативних переживань не доводить наявності такого стану.

Зазначені критерії мають особливе значення під час оцінювання судової практики. У постанові Верховного Суду від 21 вересня 2021 року у справі № 750/13728/19 суд визнав необґрунтованою перекваліфікацію умисного вбивства з ч. 1 ст. 115 на ст. 116 КК України, звернувши увагу на недостатність підстав для встановлення сильного душевного хвилювання без належного експертного підтвердження відповідного психологічного стану [3]. Цей підхід відображав вузьке розуміння співвідношення сильного душевного хвилювання та фізіологічного афекту.

Інший підхід викладено в постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 червня 2023 року у справі № 587/241/18, провадження № 51-1068 кмп 22 [4]. У ній Верховний Суд наголосив, що сильне душевне хвилювання не можна обмежувати виключно фізіологічним афектом. Суд також звернув увагу на можливість накопичення емоційного напруження внаслідок тривалого психотравмувального впливу та на необхідність установлення психологічного стану особи безпосередньо під час учинення діяння. У цій постанові Верховний Суд відступив від попереднього правового висновку, викладеного у справі № 750/13728/19. Таким чином, судова практика демонструє важливість розмежування медико-психологічної характеристики афекту та кримінально-правового поняття сильного душевного хвилювання.

Окремого розгляду потребує **співвідношення психологічного дослідження емоційного стану та його юридичної оцінки**. Для з'ясування індивідуально-психологічних особливостей особи, характеру її переживань і впливу цих переживань на поведінку можуть використовуватися спеціальні знання, зокрема шляхом проведення судової психологічної або комплексної психолого-психіатричної експертизи. Водночас експертний висновок не підміняє судової оцінки доказів і не визначає остаточної кримінально-правової кваліфікації. Суд має оцінити його в сукупності з іншими доказами та встановити, чи наявні передбачені законом умови для застосування відповідної статті КК України. Таким чином, розмежування сильного душевного хвилювання та інших емоційних станів потребує комплексного оцінювання ступеня впливу емоційного стану на свідомо-вольову регуляцію поведінки, причинного зв'язку з поведінкою потерпілого, раптовості виникнення хвилювання та інших юридично значущих обставин.

Важливе значення для вирішення таких справ мають науково-методичні рекомендації з питань призначення та проведення судових експертиз, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [5]. Психологічне експертне дослідження дає змогу з'ясувати індивідуально-психологічні особливості особи, характер її емоційних реакцій і наявність стану, який міг істотно вплинути на свідомість та поведінку під час вчинення діяння. Водночас експертний висновок не підміняє судової оцінки: встановлення юридичних ознак складу кримінального правопорушення та остаточна кваліфікація належать до компетенції суду. Тому під час розгляду таких справ суд має оцінювати експертний висновок у сукупності з іншими доказами, з'ясовуючи обставини виникнення емоційного стану та його зв'язок із поведінкою потерпілого.

Проведене дослідження засвідчує, що розмежування сильного душевного хвилювання та інших емоційних станів є важливим для правильної кримінально-правової кваліфікації діяння, оскільки передбачає встановлення не лише факту емоційного переживання, а й ступеня його впливу на здатність особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Аналіз доктринальних підходів і судової практики виявив проблему неоднакового тлумачення цього поняття, зокрема його ототожнення виключно з фізіологічним афектом. Для усунення цієї проблеми доцільно забезпечити єдність судової практики, чіткіше визначити критерії розмежування відповідних емоційних станів і враховувати можливість виникнення кумулятивного афекту внаслідок тривалої психотравмуючої ситуації. Під час розгляду кримінальних проваджень необхідно комплексно оцінювати обставини події, поведінку потерпілого, емоційний стан особи та висновки судових експертиз, не підміняючи експертним дослідженням повноваження суду щодо правової кваліфікації. Реалізація цих рекомендацій сприятиме обґрунтованому застосуванню статей 116 і 123 КК України та підвищенню послідовності судових рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Короленко О. М. Стан сильного душевного хвилювання у Кримінальному кодексі України: зміст поняття та особливості його застосування. *Економіка. Фінанси. Право*. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.37634/efp.2025.2.14.

2. Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. 244 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/302.

3. Постанова Верховного Суду від 21 вересня 2021 року у справі № 750/13728/19, провадження № 51-2412 км 21. URL: https://zakononline.ua/court (дата звернення: 20.10.2026).

4. Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 5 червня 2023 року у справі № 587/241/18, провадження № 51-1068 кмп 22. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=111524547 (дата звернення: 20.10.2026).

5. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.10.2026).

6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14 (дата звернення: 20.10.2026).